deder (İbn Kesîr, XIII, 331; M. Mustafa el-Merâgī,II, 79).

Eserleri. 1. *el-Muġnî fî uṣûli'l-fıḳh* (nşr. Muhammed Mazhar Bekā, Mekke 1403/1983). En önemli eseridir. Üzerinde biri Habbâzî'ye ait olmak üzere (Princeton Üniversitesi Ktp., Yahuda, nr. 3713) on kadar şerh yazılmış olup müellifleri şunlardır: Alâeddin Ali b. Mansûr el-Makdisî, Muhammed b. Ahmed et-Türkmânî, Şehâbeddin Ahmed b. İbrâhim el-Ayıntâbî, Cemâleddin Mahmûd b. Ahmed el-Konevî, Sirâceddin Ömer b. İshak el-Gaznevî, Mansûr b. Ahmed el-Hârizmî, İbnü's-Sâiğ ez-Zümürrüdî, Alâeddin Ali Esved, Muhammed b. Yûsuf el-İsbîrî ve Eyyûbîzâde Mustafa (*Keşfü'ẓ-ẓunûn*, II, 1749; *el-Muġnî*, nâşirin girişi, s. 11-15). Bunlardan Sirâceddin el-Gaznevî'ye ait şerhin I. cildinin, Sâtiryâ Efendi Zeyn tarafından Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi'nde doktora tezi olarak edisyon kritiği yapılmış ve eser üç cilt halinde basılmıştır (Mekke 1406/1986). 2. *Şerḥu'l-Hidâye*. Hanefî fıkhının önemli kaynaklarından *el-Hidâye*'nin şerhidir. Değişik isimler altında çok sayıda yazma nüshası bulunan eserin bazı nüshaları şu adlarla kaydedilmiştir: *Müşkilâtü'l-Hidâye* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 780), *Ḥâşiye ʿale'l-Hidâye* (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 616; Esad Efendi, nr. 89; Yeni Cami, nr. 406), *Şerḥu'l-Hidâye* (Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 33; Turhan Vâlide Sultan, nr. 141), *el-Kifâye fî şerḥi'l-Hidâye* (Süleymaniye Ktp., Mahmud Paşa, nr. 212). 3. *el-Hâdî fî uṣûli'd-dîn*. Kelâma dair olan eserin bu adla (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2483) ve *Kitâbü'l-Hâdî* adıyla (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3169) kayıtlı yazma nüshaları mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

Habbâzî, *el-Muġnî fî uṣûli'l-fıḳh* (nşr. M. Mazhar Bekā), Mekke 1403/1983, nâşirin girişi, s. 7-21; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XIII, 331; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḍıyye*, II, 668; İbn Tağrîberdî, *el-Menhelü'ṣ-ṣâfî*, I, 212; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 47-48; Nuaymî, *ed-Dâris fî târîḫi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Dımaşk 1367/1948, I, 505; Taşköprizâde, *Miftâḥu's-saʿâde*, II, 189; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, II, 1022, 1749, 1750, 1826; İbnü'l-İmâd, *Şeẕerât*, V, 419; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 151; Brockelmann, *GAL*, I, 476; *Suppl.*, I, 657; *Hediyyetü'l-ʿârifîn*, I, 787; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, V, 63; Kehhâle, *Muʿcemü'l-mü'ellifîn*, VII, 315; M. Mustafa el-Merâgî *el-Fetḥu'l-mübîn*, Beyrut 1393/1974, II, 79; Fahrettin Atar, "Abdülazîz el-Buhârî", *DİA*, I, 186.

MAHMUD RIDVANOĞLU

HABBE

(الحبّة)

Eski bir ağırlık, uzunluk, hacim ve alan ölçüsü birimi.

Sözlükte "tahıl ve benzeri bitkilerin tane, tohum veya çekirdekleri" anlamına gelir. Büyük küçük her tür tahıla **hab** ve bir tanesine **habbe** denir. Bu iki kelime Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde bu anlamda sıkça geçmektedir (bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Muʿcem*, "ḥabb", "ḥabbe" md.leri; Wensinck, *el-Muʿcem*, "ḥabb", "ḥabbe" md.leri). Bazı âyetlerde bir şeyin küçüklüğünü veya azlığını vurgulamak için kullanılan habbe (bk. el-En'âm 6/59; el-Enbiyâ 21/47; Lokmân 31/16) buğday, arpa, mercimek, pirinç, hardal ve üzüm gibi pek çok mahsulün ortak adıdır. Bir görüşe göre ise habbe ile yalnızca arpa ve buğday kastedilir. Habbe ayrıca "parça" anlamına da gelmektedir. "Habbetü fıdda" ve "habbetü zeheb" gibi ifadelerde ise (Makrîzî, *en-Nüḳūdü'l-İslâmiyye*, s. 14) "kütle birimi" anlamında kullanılmaktadır.

Bir ölçü birimi olarak habbe, "altın ve gümüş para anlamındaki dinar ve dirhemle ağırlık ölçü birimi olan dirhem ve miskalin askatı" olarak tanımlanabilir. Bu ağırlık ölçüsü altın, gümüş, elmas ve inci gibi kıymetli mücevherlerin tartılmasında ve eczacılıkta ilâç dozajlarının belirlenmesinde kullanılırdı. Bizanslılar buna **granum** (Lat.), İranlılar ise **dâne** derlerdi. Bilindiği üzere ölçmede esas alınacak birimin maddî bir etalonuna (numune) ihtiyaç vardır. Bu ihtiyacı karşılamak için metrik sisteme geçilmeden önce ölçü birimlerinin teşkilinde hardal, arpa, buğday, nohut ve keçi boynuzu gibi tarım ürünlerinin çekirdek ve tohumlarından faydalanılmıştır. Câhiliye Arapları'nın da habbeyi hem tartı hem hacim ölçüsü birimi olarak kullandıkları bilinmektedir. Belâzürî'nin naklettiği bir rivayete göre Kureyş kabilesinin Câhiliye devrinde kullandığı ölçü birimlerinden arpa 1/60 dirheme tekabül etmekteydi; dirhem ve dinar arasındaki nisbet de 7/10 idi (*Fütûḥ*, s. 453), dolayısıyla 1 dinar 85,714 habbe ağırlığındaydı.

Hz. Peygamber, Hicaz'da kullanılan Bizans ve İran kaynaklı paraları ve ölçü birimlerini olduğu gibi bırakmış, fakat, "Ölçü (mikyâl) Medineliler'in ölçüsü, tartı (mîzan) ise Mekkeliler'in tartısıdır" (Ebû Dâvûd, "Büyûʿ", 8; Nesâî, "Büyûʿ", 54) diyerek zekât nisabı ve nafaka miktarları konusunda hububat ve meyvelerin takdirinde Medineliler'in hacim ölçü birimlerini, altın ve gümüşün takdirinde ise Mekkeliler'in ağırlık ölçü birimlerinin esas alınmasını istemiştir. Resûl-i Ekrem döneminde Mekke'de kullanılan dirhemin 50,4 habbe (6 dânek) şeklindeki tesbitinin ilk olarak Ebû Ubeyd Kāsım b. Sellâm (ö. 224/838) ve Şâfiî fakihi Ebü'l-Abbas İbn Süreyc (ö. 306/918) tarafından kaydedildiği görülmektedir (İbnü'r-Rif'a, s. 54-55; ayrıca bk. Huzâî, s. 608). Bu nisbetler fakihlerin çoğunluğu tarafından kabul edilirken Hanefîler'e göre 1 dirhem 70 habbedir. İbn Hazm ise yaptığı araştırmada, Mekke'de altın dinarın 82,3 mutlak arpa habbesi ve 1 dirhemin 7/10 dinar olmasından hareketle 1 Mekke dirheminin 57,61 habbe olduğu sonucuna vardığını belirtir (*el-Muḥallâ*, V, 246). Karâfî, İbn Şâs'ın *el-Cevâhirü's-semîne* adlı eserinden naklen bu bilgiyi İbn Hanbel'e isnat ederken (*eẕ-Ẕaḫîre*, III, 10) Huzâî *el-Cevâhir*'de bilginin İbn Hanbel'in oğlu Abdullah'a dayandığını kaydeder (*Taḫrîcü'd-delâlâti's-semʿiyye*, s. 608).

İslâm ağırlık ölçüsü sisteminin temelini dirhem ve miskal oluşturduğundan diğer bütün ölçülerin belirlenmesi bu iki birimin doğru şekilde tesbit edilmesine bağlıdır. İslâm hukukunda zekât, diyet, nafaka, hırsızlık suçunun teşekkülü için gerekli mal nisabı ve mehir gibi meselelerde getirilen ölçüler o gün teamülde bulunan bu birimlerle ifade edilmiştir. Şeriatın kararlaştırdığı ölçü ve tartıları eksiltmek ya da arttırmak suretiyle değiştirmenin câiz olmaması sebebiyle (İbnü'r-Rif'a, s. 45) bu ölçü değerlerini sabit bir sisteme bağlamak icap etmekteydi. Bu bakımdan, "Bir farzın tamam olması bir başka şeye bağlıysa o şey de farzdır" kuralı gereğince âlimler, kendi dönemlerindeki teknik imkânlar çerçevesinde şer'î miktarları doğru biçimde tayin ve tesbit etmeye çalışmışlar; tahılların tohum ve çekirdeklerini esas birim alarak dirhem ve dinarı belirleme cihetine gitmişlerdir.

İslâm ülkelerinde yakın zamana kadar bir ölçü birimi olarak kullanımı süren habbe, asırlar boyunca hem farklı bölge ve zamanlarda ortaya çıkan muhtelif ölçü birimlerinin tesbitinde ve birbirlerine dönüştürülmelerinde, hem de ihtilâf anında başvurulan standart birim olarak kabul görmüştür. Ancak ismi değişmese de ifade ettiği anlam ve değer yer yer farklı olabilmiştir; yani bir bölgede bir tür tahıla

ya da çekirdeğe habbe denirken bir başka bölgede diğer bir türe bu ad verilmekteydi. Bunun gibi bazıları habbeyi bir arpa tanesi kabul ederken bazıları da iki arpa tanesi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Öte yandan ağırlık, hacim ve uzunluk ölçüsü birimi olarak kullanılan habbenin ifade ettiği miktar da farklı olmuştur. Ayrıca burada esas alınan arpa, buğday gibi hububatın cins farklılığının yanı sıra hacim ve ağırlıkları da bölgelere ve toprağın verimine göre değişiklik göstermiştir. Bütün bunlar, İslâmî ölçü birimlerinin alt ve üst katlarının tesbitinde farklılıklara yol açmakla birlikte habbe yaklaşık bir değer ifade etmiş ve habbe türleri için de bir standart getirme cihetine gidilmiştir. Habbelerden kullanımı en yaygın olanı arpa olup ikinci sırada buğday yer alır. Huzâî, "Şer'î ölçü ve tartıların temelini oluşturan dirhem ve dinarların ayarlanmasında alt birim olarak diğer tahıllar değil arpa esas alınır" (*Taḫrîcü'd-delâlâti's-semʿiyye*, s. 614) derken bunu anlatmak istemiştir. Kaynaklarda, arpa cinsinden bir değer ifade edilirken bazan bölge ve cins farkı gözetilmediğini anlatmak için "mutlak arpa" veya belli bir standardı belirtmek için "orta arpa" gibi tabirlere rastlanmaktadır. Arpada genel kabul gören standart, arpanın orta büyüklükte, kabuksuz, ince ve uzun olan iki ucunun kesilmiş olması şeklindedir. İbn Âbidîn tarafından kaydedilen bir açıklamaya göre vasat buğday ile vasat arpa birbirine eşittir. Çağdaş Şiî âlimlerinden İbrâhim Süleyman el-Âmilî'nin belirttiğine göre eski ölçülerde arpa habbesi, yeni ölçülerde ise buğday habbesi esastır. Iraklı Şiî âlimleri habbe deyince nohut tanesini, yani dört buğday tanesine eşit olan kıratı; Suriye ve Lübnanlı Şiî âlimleri ise buğday tanesini kastederler (*el-Evzân ve'l-meḳādîr*, s. 21). Ancak sarraf miskali ve dirheminde esas kriter nohut tanesi iken şer'î miskal ve dirhemde esas arpa habbesidir. Şer'î ölçüler arpa dışında bir habbe ile ifade edildiği takdirde genellikle o habbenin cinsi belirtilir.

Şeyzerî, İbnü'l-Uhuvve ve İbnü'r-Rif'a gibi muhtesipler ve Hanefîler'den İbnü'l-Hümâm ölçü aletlerinin ayarlarının, genellikle hacimce farklılık göstermeyen veya çok az farklılık gösteren "birsîm" (Mısır yoncası tohumu) ve hardal gibi küçük tanelerle en iyi biçimde yapılabileceğini, dolayısıyla en alt birim olarak hardal tanesinin esas alınmasının arpa tanesinin ölçü alınmasına tercih edilmesi gerektiğini söylerler. Süyûtî, Makrîzî, Serûcî ve Ebü'l-Feth es-Sûfî gibi âlimlerin belirttikleri üzere dinar ve dirhemin hardal tanesiyle ölçülmesi âdeti Yunanlılar'dan alınmadır. Bazı âlimler ise hardalı farazî bir değer olarak görürler.

Klasik kaynaklarda muhtelif ölçülere habbe karşılığı olarak verilen değerlerin bir kısmı şöyledir: 1 habbe = 1 veya 1,5 yahut 2 arpa; 1 habbe = 1/4 harrûbe; 1 habbe = 1/10 veya 1/8,4 yahut 1/8 dânek; 1 habbe = 1/2 (Secâvendî, Fîrûzâbâdî), 1/3, 1/4 tassûc; 1 habbe = 100 yahut 70 hardal (Secâvendî'ye göre 1 arpa = 6 hardal, 1 habbe = 2 arpa = 12 hardal); 1 habbe = 1/5 (İbnü'l-Hümâm), 1/4 (Makrîzî), 1/3 (Ebü'l-Velîd İbn Rüşd, Huzâî, Necefî), 1/3,5 (Suriye'de), 1/3,571 (İbnü'l-Uhuvve), 1/3,15, 1/3,6, 1/3,428 yahut 1/4,2 kırat; 1 habbe = 1/72 (cumhur), 1/100 (Hanefîler), 1/82,3 (İbn Hazm), 1/85,714 (İbnü'l-Uhuvve), 1/85 (Şeyzerî), 1/87, 1/96, 1/68,571 (Şîa) yahut 1/60 dinar (= miskal); 1 habbe = 1/50,4 (cumhur), 1/70 (Hanefîler), 1/48 (Secâvendî, Fîrûzâbâdî, Şîa), 1/60 (Suriye bölgesi) yahut 1/57,61 (İbn Hazm), 1/64 dirhem.

Hanefî âlimlerinden Muhammed b. Muhammed es-Secâvendî, *Ḳısmetü't-terikât* adlı eserinde habbenin as ve üskatlarını şu şekilde sıralar: 1 dinar = 6 dânek, 1 dânek = 4 tassûc, 1 tassûc = 2 habbe, 1 habbe = 2 arpa, 1 arpa = 6 hardal, 1 hardal = 12 fels, 1 fels = 6 fetîl, 1 fetîl = 6 nakîr, 1 nakîr = 8 kıtmîr, 1 kıtmîr = 12 zerre. Buna göre 1 habbe = 1/48 dinar = 1/8 dânek = 0,5 tassûc = 2 arpa = 12 hardal = 144 fels = 864 fetîl = 5184 nakîr = 41472 kıtmîr = 497664 zerre. İbnü'l-Hümâm bu sistemi iki yönden eleştirir: Eğer burada kastedilen hardal veya arpa bilinen şeylerse bunlarla uğraşmaya gerek yoktur. Çünkü bu takdirde Semerkant örfüne göre dinarın tarifi yapılmış olur ki bu örfe göre 1 dinar = 96 arpa eder. Halbuki burada önemli olan, şer'î hükümlerde sıkça atıfta bulunulan Hicaz dinarının tarifini ortaya koymaktır. Öte yandan bunlar eğer özel terimlerse zikredilen tanımların bir faydası olmaz ve akılla anlaşılamaz. Çünkü o takdirde zerre, kendisi bilinmediği halde adları geçen bu terminolojik şeylerin değerlendirilmesinde bir başlangıç teşkil eder. Hatta bilinse bile onlara bakarak değer ortaya koymak mümkün olmayabilir. Burada amaçlanan husus ise sabit mevcut bir şeyin miktarını tesbit etmektir. Üstelik bununla amaca ulaşılamayacağı gibi ulaşılması bu tür zorlamalara da bağlı değildir. Ayrıca birinci takdire göre standart bir arpa seçilmezse maksat yine hâsıl olmaz ve mesele bilinmeze havale edilmiş olur.

Şer'î dirhem ve dinarın habbe ile tesbitinde mezhepler arasında iki ana görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisini temsil eden Hanefîler'e göre 1 dinar = 100 habbe (arpa) ve 1 dirhem = 70 habbedir (arpa yahut buğday). Hârizmî'nin verdiği bilgiye göre bir tıp ölçü birimi olan drahmi 72 arpadır. Bu ise Hanefîler'in dirhem ağırlığı için verdikleri değere oldukça yakındır. Diğer görüşün temsilcileri olan Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler'e göre 1 şer'î dinar = 72 habbe (arpa) ve 1 dirhem = 50,4 habbedir. Bir habbenin arpa ve diğer alt birimlerden değeriyle ilgili görüş farklılıklarına ilâve olarak dinar ve dirhemin habbe cinsinden karşılığı konusunda fıkıh mezhepleri arasındaki bu görüş farklılığı, altında (20 dinar) ve gümüşte (200 dirhem) zekât nisabının ağırlık olarak miktarını ve bu ölçüye dayanan diğer şer'î hak ve ödevleri doğrudan etkilemektedir. Ancak İslâm toplumlarında kullanıldıkları bölgeye ve zamana göre değişen birçok dirhem ve miskal ağırlıkları görülmüş olması sebebiyle Serahsî gibi bazı Hanefî âlimleri, zekâtta her ülkenin kendi dirheminin esas alınacağını belirterek dirhem ve dinarın ağırlıklarının habbelerle tesbiti üzerinde durmamışlardır.

İbnü'l-Uhuvve, dirhemin arpa habbesiyle tesbitine dair görüşleri sıralayıp bunların âlimlerce ortaya konan takribî bir kayıt olduğunu belirttikten sonra İslâm dirheminin bundan başka bir yolla bilinebilmesi ve miktarının tesbiti halinde bunun aynı zamanda miskali bilmede de güvenilir bir yol olacağını, aksi takdirde sadece yukarıda zikredildiği şekliyle arpa tanesiyle tesbit edileceğini söyler. Buna göre dinar ve dirhemin habbe ile tesbiti şer'î bir nitelik taşımamaktadır; aslolan şer'î nisabların gerçek değerlerini bulmaktır ve bunun için ölçümlerde mihenk teşkil edecek değişmez ve sabit ölçeklerin kullanılmasıdır. Bu sebeple her zamanda ve her yerde eşit değerleri ifade eden günümüz ölçeklerinin kullanılması şeriatın hedefleriyle uyumludur.

Batı'da kullanılan metrik sistemin İslâm dünyasına girmesiyle birlikte gerek müslüman ilim adamları gerekse şarkiyatçılar, klasik İslâmî ölçüleri bu yeni sisteme adapte etmek için çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalar kitâbî vesikalar yanında, ilk defa Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân tarafından bastırılan

ve gerçek İslâm dinarı olarak bilinen, günümüze intikal etmiş sikkeler üzerinde yapılan incelemelerle birlikte yürütülmüş ve bazı küçük ayrıntılar bir tarafa oldukça sağlıklı sonuçlara ulaşılmıştır. Ayrıca arpa, buğday, nohut, keçi boynuzu çekirdeği, hardal gibi taneler elektronik terazilerle tartılıp ortalamalar alınarak bunlar arasındaki nisbetler gösterilmiştir.

Muhammed Necmeddin el-Kürdî, çeşitli habbeler üzerinde Zekâzîk Üniversitesi Ziraat Fakültesi'nde elektronik terazi ile bazı ölçümlerde bulunmuştur. Buna göre Mısır'da yaygın olarak ekilen buğday 0,05065 - 0,03565 gr. arasında değişmektedir ve ortalama ağırlığı 0,043832 gramdır. Habbe olarak buğday tanesi esas alındığında Hanefîler'e göre 1 dirhem = 0,043832 x 70 = 3,06824 gr., 1 dinar = 0,043832 x 100 = 4,3832 gr.; cumhura göre 1 dirhem = 0,043832 x 50,4 = 2,20913 gr., 1 dinar = 0,043832 x 72 = 3,1559 gr. etmektedir. Arpa habbesinin ağırlığı ise 0,04957 - 0,04007 gr. arasında değişmekte olup ortalama ağırlığı 0,042722 gramdır. Bu takdirde Hanefîler'e göre 1 dirhem = 0,042722 x 70 = 2,99 gr., 1 dinar = 0,042722 x 100 = 4,2722 gr.; cumhura göre 1 dirhem = 0,042722 x 50,4 = 2,1531 gr., 1 dinar = 0,042722 x 72 = 3,07598 gramdır. Nohut habbesinin ortalama ağırlığı da 0,297515 gr. bulunmuştur ki buna göre 1 dinar = 18 nohut habbesi (18 x 0,297515) = 5,35527 gr.; 7/10 nisbetine göre 1 dirhem = 5,35527 x 7/10 = 3,748789 gr. eder. Hardal habbesi de ortalama 0,0018735 gr. gelmektedir. 1 dinar = 6000 hardal habbesi (6000 x 0,0018735) = 11,241 gr., 1 dirhem = 4200 hardal habbesi (4200 x 0,0018735) = 7,8687 gramdır.

Bu sonuçlar, değişik habbelerin ağırlıkları arasındaki farklılıklar bir yana, aynı yöreden bile olsa aynı tür habbeler arasında dahi fark bulunduğunu göstermektedir. Bu sebeple hassas aletlerin mevcut olmadığı asırlarda habbe esas alınarak tesbit edilen değerlerin farklılığı bir çelişki olarak görülmemelidir.

Klasik dönemde habbe için verilen değerler günümüzde bir başka yoldan da belirlenmiştir. Şöyle ki: İslâmî altın dinarların miskal ölçüsünü kesin olarak belirlemek mümkündür. Burada sikkelerin ağırlıklarını ayarlayıp damgalamada kullanılan cam ölçeklerden hareket edilmektedir. Emevîler ve Abbâsîler'in ilk dönemlerine ait günümüze ulaşan cam dinar ölçeklerinin numuneleri 4,22 ve 4,28 gr. arasında değişmektedir. Bu da Avrupa sarraf ağırlığı sistemindeki 1 habbe = 0,0648 gr. esasına göre 65-66 habbe demektir. Dinarın ağırlığının belirlenmesindeki ihtilâf dirheme de yansımış ve 10/7 oranı prensibine göre klasik gümüş dirhemin ağırlığı 2,97 gr. ya da 45-46 habbe olarak hesaplanmıştır.

Ali Paşa Mübârek, Abdülmelik b. Mervân tarafından ıslah edilen dinarın resmî ağırlığını yaklaşık 4,25 gr. ve dirhemin resmî ağırlığını 2,97 olarak, Nâsır en-Nakşibendî ise 1 şer'î dinarı 4,265 gr. = 66 habbe ve buna göre 1 habbe = 0,0646 gr. olarak hesaplamıştır. Şer'î dirhemi 2,832 gr. olarak kabul eden Ebü'l-Alâ el-Bennâ Hanefîler'e göre habbeyi 0,0442 gr., cumhura göre ise 0,0561 gr. olarak tesbit etmiştir. Humus şehrindeki ulemâ cemiyeti neşrettiği bir kitapçıkta habbenin ağırlığını 0,05 gr. olarak belirlemiştir. Dünyanın çeşitli müzelerinde bulunan, Abdülmelik b. Mervân döneminde basılmış otuz üç adet dinar üzerinde yapılan hesaplamalara göre dinarın ortalama ağırlığı 4,2379, yani yaklaşık 4,24 gramdır. Buna göre dirhem takriben 2,97 gr. eder.

1 Dinar = 4,25 gr. ve 1 dirhem = 2,97 gr. nisbeti esas alındığında, 1 dinarı 100 habbe ve 1 dirhemi 70 habbe kabul eden Hanefîler'e göre 1 habbenin şer'î dinar karşılığı 4,25: 100 = 0,0425 gr.; şer'î nakit dirhemi karşılığı 2,97:70 = 0,0424 gr. ve şer'î keyl miskali karşılığı 4,53 : 100 = 0,0453 gramdır. 1 şer'î dinarı 72 habbe ve 1 dirhemi 50,4 habbe kabul eden Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler'e göre ise 1 habbenin şer'î dinar karşılığı 4,25:72 = 0,059 gr.; şer'î nakit dirhemi karşılığı 2,97:50,4 = 0,0589 gr. ve şer'î keyl miskali karşılığı ise 4,53:72 = 0,062 gramdır.

Klasik dönemde fiyat ifade edilirken zaman zaman altın ve gümüş olarak kırat ve habbe terimleri kullanılmıştır. Irak'ta 1 miskal altın 20 kırata (1 kırat = 3 habbe), 1 miskal gümüş 12 kırata tekabül eder (1 kırat = 4 habbe). Bu durumda 1 miskal 4,233 gr. geldiğine göre Irak için şu değerler geçerlidir: 1 altın habbe = 0,0706 gr. ve 1 gümüş habbe = 0,062 gramdır. Bu değerler İran için de geçerlidir. Suudi Arabistan, Mısır ve Suriye'de ise bu değerler şöyledir: 1 kırat bu ülkelerde daima 1/24 miskal ya da 1/16 dirheme karşılık geldiği için 1 altın kırat = 0,176 gr., 1 gümüş kırat = 0,186 gr., 1 gümüş habbe = 1/60 dirhem = 0,495 gramdır. Mağrib'de 1 miskalin 4,722 gr. olduğundan hareket edilirse 1 habbe = 0,0787 gr. olur.

Fransızlar'ın XVIII. yüzyılın sonlarında Mısır'ı işgalleri sırasında kurdukları komisyon dirhemi 3,0884 gr., Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın 1845'te kurdurduğu komisyon ise 3,0898 gr. olarak hesaplamıştır. XIX. yüzyılda Mısır'da habbe 0,065 gr. kabul edilmekteydi. Mısır hükümetinin 1924'teki resmî bildirisinde dirhemin 3,12 gr. olduğu belirtilerek bu değer aynen benimsenmiştir. 7/10 oranı esas alınıp miskalin ağırlığı 4,464 gr. (68,888 habbe) olarak tesbit edilebilir.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra ölçülerin standardizasyonuna ilişkin 29 Şevval 1298 (24 Eylül 1881) tarihli kararnâme ile, 1 Mart 1882'den itibaren geçerli olmak üzere uygulamaya konan onlu metrik sisteme göre habbe denkin (dânek) askatı olarak kabul edilmiştir. Buna göre 1 denk = 10 buğday, 1 buğday = 10 habbedir. Osmanlı'da altın ve gümüş ağırlığı olarak 1 dirhem = 3,1 gr. = 16 kırat = 64 habbe, yani 1 habbe = 0,0484 gr. kabul edilmiştir.

Ölçmede kullanılan diğer bazı habbe türleri ve bugünkü karşılıkları şöyledir: **Erüzze** (pirinç tanesi). Hinz'in belirttiğine göre (*İslâm'da Ölçü Sistemleri*, s. 10) erüzze, 1/240 miskal veya 25 hardal tanesine tekabül eden bir ölçüydü. 4,46 gramlık şer'î miskalden hareket edilerek bir pirinç tanesinin ağırlığı 0,01858 gr., yani yaklaşık 0,019 gr. olarak belirlenmiştir. Makdisî'nin kaydına göre Hûzistan'da 1 dânek = 48 temûne yani erüzze idi. Hinz'e göre 1 temûne = 0,0147 gr. olmalıdır (*a.g.e.*, s. 42). **Bâkıllâ** (bakla). Hârizmî'ye göre 1 Yunan baklasının ağırlığı = 24 arpa, 1 Mısır baklasının ağırlığı 48 arpa = 12 kırat, 1 İskenderiye baklasının ağırlığı 9 kırattır. 1 kırat 0,195 gr. kabul edildiğinde 1 Mısır baklasının ağırlığı 2,34 gr. ve 1 İskenderiye baklasının ağırlığı 1,755 gr. olur. **Hardal.** Eski Yunan'da miskalin 1/6000 ve dirhemin 1/4200'üne tekabül eder. Bir hardal tanesinin ağırlığı bazı âlimlere göre 1/100 habbe, bazılarına göre ise 1/70 habbedir. Buna göre 60 tanesi bir gümüş dirhemin ağırlığına (2,97 gr.) eşittir, yani bir hardal tanesinin ağırlığı 0,000707 gramdır. **Harrûbe** (**harnûb**, keçi boynuzu). Kıratla aynı ağırlıktaydı. Buradan hareketle 1 harrûbe = 1/24 miskal = 0,195 gr. olarak bulunur. **Nohut** (Ar. hımmasa) İran ağırlık ölçü

birimi olup 1/24 miskaldi. XV. yüzyıla kadar 0,18 gr. olan bu ağırlık daha sonra (1935'e kadar) 0,195 gr. oldu.

Uzunluk ölçüsü olarak habbe arşının (zirâ) askatı olarak kullanılmaktaydı. Şöyle ki: 1 arşın = 6 kabza (1 kabza = 4 parmak) = 24 parmak, 1 parmak -ki Mısır örfünde buna kırat da denilir- = 6 (yahut 7) arpa habbesi kabul edilmiştir. Burada standart kabul edilen arpa vasat olanıdır ve arpaların karınları biri diğerinin sırtına gelecek biçimde enine ve yatay konmalıdır. Arpanın daha standart hale getirilmesi ve miktarı konusunda çelişkiye düşüldüğünde başvurulacak bir esas olması için de yanyana konmuş 6 (bazılarına göre 7) katır kılı kalınlığında olan arpanın esas olduğu ifade edilmiştir. Şer'î arşının bu şekilde arpa ve katır kılı ile tesbitini Gazzâlî yapmıştır (bk. İbnü'l-Uhuvve, s. 88). Şer'î arşının 46,2 cm. olduğu bilindiğine göre 1 arşın 24 x 6 = 144 arpa, 1 arpa 46,2:144 = 0,320 cm. eder. M. Necmeddin el-Kürdî şer'î arşının uzunluğunu 48 cm. olarak bulmuştur. Buna göre 1 arpa 48:144 = 0,333 santimetredir.

Habbenin hacim ölçümünde de kullanıldığı görülmektedir. Takıyyüddin İbn Rezîn, bir hacim ölçüsü olan Mısır kadehinin 32762 habbe miktarı tuttuğunu söyler. Ayrıca Hinz'in belirttiğine göre habbe Mısır'da bir alan ölçüsü olarak kullanılmakta ve 58,345 metrekareye tekabül etmektedir.

Muhtesipler, müşterilerin satıcılar tarafından aldatılmaması için bu ölçüleri kontrol ederlerdi. Şeyzerî ve İbnü'l-Uhuvve'den öğrenildiğine göre küçük ölçü birimleriyle ticaret yapan bazı tüccarlar, arpa ve buğdayı yağ içinde bekletip daha sonra iğne başlarını bunlara saplıyor, gölgede kurutuyorlardı. Böylece ağırlığı artan habbeler ilk biçimlerini alıyor ve yapılan hile belirsiz hale geliyordu. Bundan dolayı ağırlık birimlerinin ve habbelerin ayarlarını kontrol etmek muhtesiplerin görevleri arasında sayılmaktaydı.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-ʿArab, "ḥbb" md.; Feyyûmî, *el-Mişbâḥu'l-münîr*, "drh", "dnr", "rṭl" md.leri; Fîrûzâbâdî, *el-Ḳāmûsü'l-muḥîṭ*, "ḥbb", "mkk" md.leri; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 176, 274, 466, 500; Wensinck, *el-Muʿcem*, "ḥabb", "ḥabbe" md.leri; M. F. Abdülbâkī, *el-Muʿcem*, "ḥabb", "ḥabbe" md.leri; Ebû Dâvûd, "Büyûʿ", 8; Nesâî, "Büyûʿ", 54; İbn Hişâm, *es-Sîre*², s. 277; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl* (nşr. Muhammed Amâre), Kahire 1989, s. 626; Belâzürî, *Fütûḥ*, Beyrut 1978, s. 452-453; Makdisî, *Aḥsenü't-teḳāsîm*, s. 65-66, 182, 240, 417; Hârizmî, *Mefâtîḥu'l-ʿulûm*, Kahire 1342 → Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye), s. 105; Şeyzerî, *Nihâyetü'r-rütbe fî ṭalebi'l-ḥisbe*, Kahire 1946, s. 16-17, 19-20; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, V, 246, 248; Nevevî, *el-Mecmûʿ*, VI, 14-16; Karâfî, *eẕ-Ẕaḫîre* [baskı yeri yok], 1402/1982 (Matbaatü'l-Mevsûati'l-fıkhiyye), III, 10; İbnü'r-Rif'a, *el-Îżâḥ ve't-tibyân fî maʿrifeti'l-mikyâl ve'l-mîzân* (nşr. M. Ahmed el-Hârûf), Dımaşk 1400/1980, tür.yer.; İbnü'l-Uhuvve, *Meʿâlimü'l-ḳurbe fî aḥkâmi'l-ḥisbe* (nşr. R. Levy), London 1938, s. 81-82, 85-86, 88; Huzâî, *Taḫrîcü'd-delâlâti's-semʿiyye*, s. 603-610, 614-616; İbn Haldûn, *Muḳaddime*, II, 701-704; Kalkaşendî, *Ṣubḥu'l-aʿşâ* (Şemseddin), II, 156; III, 506, 510, 512-513; Makrîzî, *en-Nüḳūdü'l-İslâmiyye* (nşr. M. Ali Bahrülulûm), Necef 1387/1967, tür.yer.; a.mlf., *İġāŝetü'l-ümme bi-keşfi'l-ġumme* (nşr. M. Mustafa Ziyâde-Cemâleddin eş-Şeyyâl), Kahire 1957, s. 50-51, 56-57; Aynî, *el-Binâye*, III, 95-96, 99-100; İbnü'l-Hümâm, *Fetḥu'l-ḳadîr* (Bulak), I, 521-523; Buhûtî, *Keşşâfü'l-ḳınâʿ*, II, 229; a.mlf., *er-Ravżü'l-mürbiʿ bi-şerḥi Zâdi'l-müstaḳniʿ* (nşr. M. Abdurrahman Avad), Beyrut 1405/1985, s. 173; Abdurrahman Şeyhîzâde, *Mecmaʿu'l-enhur*, İstanbul 1328 → Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), I, 205; Haskefî, *ed-Dürrü'l-münteḳā fî şerḥi'l-Mülteḳā* (Abdurrahman Şeyhîzâde, *Mecmaʿu'l-enhur* içinde), I, 206; Haraşî, *Şerḥu Muḫtaṣarı Ḫalîl*, II, 167, 177; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr* (Kahire), II, 296-297; Muhammed Hasan en-Necefî, *Cevâhirü'l-kelâm fî şerḥi Şerâʾiʿi'l-İslâm*, Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), XV, 174-177; Mahmud Bey, *Risâle fi'l-mekâyîs ve'l-mekâyîli'l-ameliyye bi'd-diyâri'l-Mısriyye* (trc. Zîver Efendi), İstanbul 1290; Ali Paşa Mübârek, *el-Mîzân fi'l-aḳyise ve'l-mekâyîl ve'l-evzân*, Kahire 1309/1892, tür.yer.; Abdülkādir el-Hatîb, *Taḳdîrü'l-evzân ʿinde'l-müslimîn*, Bulak 1312 → Dımaşk 1984; G. C. Miles, *Early Arabic Glass Weights and Stamps*, New York 1948, s. 4-6, 8; İbrâhim Süleyman el-Âmilî, *el-Evzân ve'l-meḳādîr*, Beyrut 1381/1962, tür.yer.; B. Kisch, *Scales and Weights: A Historical Outline*, New Haven 1965, tür.yer.; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, Beyrut 1980, VII, 628-629; M. Necmeddin el-Kürdî, *el-Meḳādîrü'ş-şerʿiyye ve'l-aḥkâmi'l-fıḳhiyyeti'l-müteʿalliḳa bihâ* [baskı yeri yok], 1404/1984 (Matbaatü's-Saâde), tür.yer.; Mustafa ez-Zehebî, "Taḥrîrü'd-dirhem ve'l-mişḳāl ve'r-rıṭl ve'l-mikyâl ve beyânü meḳādîri'n-nüḳūdi'l-mütedâvile bi-Mısr", *en-Nüḳūdü'l-ʿArabiyye ve'l-İslâmiyye ve ʿilmü'n-nümmiyyât* (nşr. Anistas el-Kermilî), Kahire 1987, s. 84-85; W. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri* (trc. Acar Sevim), İstanbul 1990, tür.yer.; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), II, 173-195; M. H. Sauvaire, "Matériaux pour l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmanes", *JA*, XV (1880), s. 256-257; a.mlf., "Matériaux pour servis à l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmanes", *a.e.*, III (1884), s. 374, 388-391, 410-418; IV (1884), s. 296-300; VIII (1886), s. 488; J. A. Decourdemanche, "Etude métrologique et numismatique sur les misqals et les dirhems arabes", *Revue numismatique*, XII, Paris 1908, s. 209-239; E. V. Zambaur, "Habbe", *İA*, V/1, s. 2-3; a.mlf., "Ḥabba", *EI*² (İng.), III, 10-11.

ŞÜKRÜ ÖZEN

HABBERENÂ

(bk. İHBÂR).

HABEB

(الخبب)

Mütedârik, mütedânî ve muhdes adlarıyla da bilinen Arap aruz bahirlerinden biri

(bk. MÜTEDÂREK).

HABER

(الخبر)

Duyularla algılanıp nakledilen söz veya yazının içerdiği bilgi.

Sözlükte "bir nesneyi gereği gibi bilmek için yoklayıp sınamak, bir şeyin iç yüzünden haberdar olmak" mânasına gelen **hubr** (**hıbre**) kökünden türemiş bir isimdir. Terim olarak "geçmişte meydana gelen veya gelecekte vuku bulacak bir olayı bildiren söz, mahiyeti itibariyle doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan söz" gibi farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımların ortak noktaları haber konusunun duyularla algılanabilir olması, vahye dayanmışsa geleceğe de ait olabileceği hususlarıdır. Doğru veya yanlış oluşu, gerçeğe uyup uymaması haberin konusuna göre değişir. Bazı hususların doğruluğunu, bazılarının yanlışlığını onaylamak gerekli iken bir kısım haberlerin yanlış veya doğru olma ihtimali mevcuttur (aş. bk.).

Kur'ân-ı Kerîm'de hubr masdarı iki âyette, haber de iki ve cemi **ahbâr** üç âyette geçmektedir. Esmâ-i hüsnâdan olup "her şeyin iç yüzünden haberdar olan" mânasına gelen **habîr** ise kırk dört âyette yer almakta, bir âyette "bilen, vâkıf olan" anlamında kula nisbet edilmektedir (bk. M. F. Abdülbâkī, *el-Muʿcem*, "ḫbr" md.). Yine haber mânasına gelen **nebe'** kelimesi çoğul sigasıyla (**enbâ'**) birlikte yirmi dokuz âyette yer almakta, kökünü oluşturan **nübûet** ile (**nübüvvet**) bundan türemiş fiiller elli altı, **nebî** kelimesi de cemî sigalarıyla (**nebiyyûn, enbiyâ**) seksen yerde geçmektedir (bk. *a.g.e.*, "nbʾe" md.). Râgıb el-İsfahânî nebe' kavramının, "mahiyeti itibariyle doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan söz" mânasındaki haberden üç bakımdan farklı nitelik taşıdığını söyler: Önemli ve etkili bir olayı konu edinmesi, kesin bilgi içermesi, en azından zann-ı gālib durumunda bulunması. Aslında nebe' derecesindeki bir haberin gerçeğe aykırı olmaması gerekir. Bundan dolayı nebe'